

Ce s-a pierdut din creștinism

Bart D. Ehrman conduce Departamentul pentru Studiarea Religiiilor de la North Carolina University. Și-a făcut studiile de masterat și doctorat la Princeton Theological Seminary, unde a absolvit, în 1985, *magna cum laude*. Este unul dintre cei mai importanți specialiști în istoria creștinismului timpuriu, cunoscut publicului larg prin cărți precum *Jesus, Interrupted: Revealing the Hidden Contradictions in the Bible* (2009); *God's Problem: How the Bible Fails to Answer Our Most Important Questions – Why We Suffer* (2008); *The Lost Gospel of Judas Iscariot: A New Look at Betrayer and Betrayed* (2006); *Truth and Fiction in The Da Vinci Code: A Historian Reveals What We Really Know about Jesus, Mary Magdalene and Constantine* (2004); *Lost Scriptures: Books That Did Not Make It into the New Testament* (2003); *The Apostolic Fathers* (2003); *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium* (1999); *The New Testament and Other Early Christian Writings: A Reader* *The Orthodox Corruption of Scripture: The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament* (1993). În traducere română au apărut, la Editura Humanitas, *Adevăr și ficțiune în „Codul lui Da Vinci“* (2005), *Evanghelia pierdută a lui Iuda* (2009) și *Petru, Pavel și Maria Magdalena: Ucenicii lui Isus între istorie și legendă* (2012).

BART D. EHRMAN

Ce s-a pierdut din creștinism

Bătăliile pentru Scriptură și credințele
pe care nu le-am cunoscut

Traducere din engleză de
Cornelia Dumitru

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Dionisie Constantin Pîrvuloiu
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Emilia Ionașcu, Dan Dulgheru

Tipărit la Real

Bart D. Ehrman

Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faith We Never Knew

Copyright © 2003 by Oxford University Press, Inc.

„Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faith We Never Knew, first edition“ was originally published in English in 2003. This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

© HUMANITAS, 2018, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

EHRMAN, BART D.

Ce s-a pierdut din creștinism: bătăliile pentru Scriptură și credințele
pe care nu le-am cunoscut / Bart D. Ehrman; trad. de Cornelia Dumitru. –

București: Humanitas, 2018

ISBN 978-973-50-6263-7

I. Dumitru, Cornelia (trad.)

2

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 021 311 23 30

Pentru Sarah

CUPRINS

Prefață	9
Principalele apocrife creștine discutate	11
Introducere: Recuperarea pierderilor noastre.	19
PARTEA ÎNTÂI: Falsuri și descoperiri	31
1. Descoperirea antică a unui fals: Serapion și Evanghelia lui Petru	37
2. Falsificarea antică a unei descoperiri: Faptele lui Pavel și ale Tecei	62
3. Descoperirea unui fals antic: Evanghelia coptă a lui Toma	91
4. Falsificarea unei descoperiri antice? Morton Smith și Evanghelia secretă a lui Marcu.	119
PARTEA A DOUA: Erezii și ortodoxii	157
5. La extremitățile spectrului: ebioniții și marcioniții, creștini timpurii	163
6. Creștinii „cunoașterii“: lumile gnosticismului creștin timpuriu	192
7. Pe drumul spre Niceea: marea diversitate a creștinismului proto-ortodox	226
PARTEA A TREIA: Învingători și învinși	263
8. Căutarea ortodoxiei	267
9. Arsenalul conflictelor: tratate polemice și confruntări personale	296

8 CE S-A PIERDUT DIN CREȘTINISM

10. Arme adiționale în arsenalul polemic: falsuri și denaturări	330
11. Inventarea Scripturii: formarea Noului Testament proto-ortodox	367
12. Învingători, învinși și problema toleranței	396
 Bibliografie	 413
Indice	423

PREFAȚĂ

Cartea de față vorbește despre bogata diversitate a creștinismului timpuriu și a textelor lui sacre. Câteva dintre aceste texte au fost incluse în Noul Testament. Altele au fost respinse, atacate, interzise și distruse. Obiectivul meu este să examinez o parte dintre aceste scrieri necanonice, pentru a vedea ce ne pot spune acestea despre diversele forme de credință și practică creștină din secolele al II-lea și al III-lea și să analizez în ce fel un grup creștin timpuriu s-a impus ca dominant în cadrul religiei, stabilind ce urmau să creadă, să practice și să considere drept Sfântă Scriptură creștinii din veacurile viitoare.

Dacă nu există alte precizări, traducerile textelor îmi aparțin.

Aș dori să mulțumesc mai multor persoane care mi-au oferit sprijinul lor generos, fără de care volumul nu s-ar fi putut scrie. Mai întâi, lui Bruce Nichols, care mi-a sugerat ideea cărții și m-a ajutat să-i cizelez caracterul în stadiile preliminare. Robert Miller, senior editor la Oxford University Press, și Laura Brown, președinte al Oxford University Press, S.U.A., m-au convins că Oxford este cea mai bună alegere pentru publicare; le sunt recunoscător pentru sprijinul acordat pe parcurs și în special pentru ajutorul considerabil pe care Robert mi l-a dat de-a lungul anilor.

În stadiile incipiente ale cercetării, m-au ajutat doctoranzii mei de nădejde, Stephanie Cobb, care acum predă la Hofstra University, și Diane Wudel, care în prezent predă la Wake Forest Divinity School. O cantitate enormă din munca de asistență

în cercetare a căzut pe umerii actualului meu doctorand, Carl Cosaert, care a purtat povara cu o ușurință remarcabilă.

Am primit sfaturi extraordinar de utile de la cei care au citit manuscrisul cărții, Robert Miller și Peter Ginna, de la Oxford University Press, și de la cercetătorii și prietenii care m-au ajutat cu mult peste îndatorirea colegială: Elizabeth Clark, de la Duke, Michael Holmes, de la Bethel College, Andrew Jacobs, de la University of California Riverside, Dale Martin, de la Yale, și Elaine Pagels, de la Princeton. Lumea ar fi un loc mai bun dacă toți autorii ar avea prieteni și cititori atât de atenți, grijulii, documentați, interesați și generoși.

În sfârșit, aș dori să-i mulțumesc soției mele, Sarah Beckwith, medievistă la Departamentul de Engleză de la Duke, pe care inteligența scilpitoare, anvergura intelectuală ieșită din comun și generozitatea nemărginită o fac nu doar o parteneră extraordinară de dialog, ci și o femeie lângă care am de gând să rămân pentru tot restul vieții. Ei i-am dedicat cartea.

PRINCIPALELE APOCRIFE CREȘTINE DISCUTATE

Data și conținut

(Ordonate alfabetic, după gen)

EVANGHELII

Titlu	Data probabilă	Cuprins
Epistola apostolilor	Jumătatea sec. al II-lea	Dialog anti-gnostic între Isus și ucenici după înviere, cu accent pe realitatea trupului și a învierii trușești a lui Iisus.
Evanghelia după evrei	Începutul sec. al II-lea	O evanghelie care consemnează întâmplări din viața lui Isus, posibil întruchipând idei gnostice, folosită de iudeo-creștinii din Egipt.
Evanghelia ebionișilor	Începutul sec. al II-lea	O evanghelie folosită de ebionișii iudeo-creștini, sintetizând preocupările lor anti-sacrificiale; posibil o combinație de relatări canonice.
Evanghelia egiptenilor	Începutul sec. al II-lea	O evanghelie în care Salomeea joacă un rol proeminent; folosită de creștinii neevrei din Egipt, insistând asupra idealurilor ascetice ale acestora.
Evanghelia Mariei	sec. al II-lea	Dialog între Maria Magdalena și apostoli, în cadrul căruia ea revelează o viziune în care i s-au comunicat învățături secrete ale lui Isus.
Evanghelia nazarenilor	Începutul sec. al II-lea	O versiune aramaică a Evangheliei după Matei, posibil fără primele două capitole, folosită de iudeo-creștini.
Evanghelia lui Nicodim	Sec. al V-lea	Relatare legendară a procesului lui Isus în fața lui Pilat, a răstignirii și coborârii în infern (probabil încorporează o formă mai târzie a Faptelor lui Pilat).

EVANGHELII (*continuare*)

Titlu	Data probabilă	Cuprins
Evanghelia lui Petru	Începutul sec. al II-lea	Narațiune fragmentară despre procesul, moartea și învierea lui Isus, o relatare a ieșirii lui Isus din mormânt; probabil Evanghelia interzisă de episcopul Serapion în secolul al II-lea.
Evanghelia după Filip	Sec. al III-lea	Culegere de reflecții mistice gnostice disparate, consemnate de apostolul Filip; descoperită la Nag Hammadi.
Evanghelia Mântuitorului	A doua jumătate a sec. al II-lea	Evangelie coptă fragmentară, relatând ultimele ceasuri ale lui Isus, inclusiv rugăciunea dinaintea arestării și o cuvântare finală către cruce.
Evanghelia (coptă) după Toma	Începutul sec. al II-lea	Culegere de 114 <i>logia</i> ¹ ale lui Isus, unele posibil autentice, altele reprezentând preocupări gnostice; descoperită la Nag Hammadi.
Evanghelia (copilăriei) după Toma	Începutul sec. al II-lea	Relatare antrenantă a faptelor miraculoase săvârșite de Isus de la cinci la doisprezece ani.
Evanghelia Adevărului	Jumătatea sec. al II-lea	Preamărire gnostică a bucuriilor mântuirii aduse de revelarea cunoașterii adevărate de către Cristos; descoperită la Nag Hammadi.
Papirusul Egerton 2	Începutul sec. al II-lea	Relatare fragmentară dintr-o evanghelie, altminteri necunoscută, a patru episoade din viața lui Isus, trei cu paralele în evangheliile neotestamentare.

1. Cuvinte care ar fi fost rostite de Isus, neconsemnate în Evangheliile canonice și transmise prin intermediul altor surse (n. red.).

EVANGHELII (*continuare*)

Titlu	Data probabilă	Cuprins
Protoevanghelia lui Iacob	Jumătatea sec. al II-lea	Narațiune influentă despre nașterea, copilăria și logodna Mariei, mama lui Isus, precum și despre nașterea miraculoasă a lui Isus.
Evanghelia secretă a lui Marcu	58? 1758? 1958?	Descoperită de Morton Smith în 1958, dintr-o presupusă versiune mai lungă a Evangheliei după Marcu scrisă pentru elita spirituală, cu posibile nuanțe homoerotice.

EPISTOLE ȘI LITERATURĂ SECUNDARĂ

Titlu	Data probabilă	Cuprins
1 Clement	cca 96	Trimisă de creștinii din Roma creștinilor din Corint pentru a cere refacerea unității prin reinstalarea în funcție a prezbiterilor depuși.
2 Clement	Jumătatea sec. al II-lea	Omilie creștină proto-ortodoxă care preamărește mântuirea adusă de Dumnezeu, bazată pe o interpretare la Isaia 54:1.
3 Corinteni	A doua jumătate a sec. al II-lea	Scrisă de „Pavel“ către corinteni pentru a contracara afirmațiile a doi învățători gnostici și a sublinia doctrinele proto-ortodoxe despre Dumnezeu, creație și trup.
Coroșpondența dintre Pavel și Seneca	Sec. al IV-lea	Patrusprezece scrisori între Pavel și filozoful roman Seneca, falsificate pentru a arăta prestigiul lui Pavel în cercurile filozofice ale vremii sale.

EPISTOLE ȘI LITERATURĂ SECUNDARĂ (*continuare*)

Titlu	Data probabilă	Cuprins
Didahia	cca 100	Manual bisericesc proto-ortodox care discută etica creștină (cele „două căi“), ritualuri ca botezul sau euharistia, și viața comunitară.
Epistola lui Barnaba	cca 135	Scrisoare proto-ortodoxă atribuită lui Barnaba, însoțitorul lui Pavel, care susține că iudaismul este o religie falsă și că Vechiul Testament este o carte creștină.
Epistola către laodiceeni	A doua jumătate a sec. al II-lea	Conține o pastişă de fraze pauline, inspirată evident de referința din Coloseni 4:16 la o scrisoare către laodiceeni, realizată probabil pentru a contracara un fals marcionit.
Scrisoarea lui Petru către Iacob și Răspunsul la ea	Începutul sec. al III-lea	Scrisoare atribuită lui Petru; îndeamnă la acceptarea legii iudaice ca esențială pentru mântuire și își atacă „inamicul“ (după toate aparențele Pavel); include răspunsul pozitiv al lui Iacob, fratele lui Isus.
Scrisoarea lui Ptolemeu către Flora	Jumătatea sec. al II-lea	Scrisoare a faimosului gnostic Ptolemeu către o proto-ortodoxă care-i cere informații; detaliază o înțelegere specific gnostică a Vechiului Testament.
Propovăduirea lui Petru	Începutul sec. al II-lea	Cunoscută doar din citatele autorilor ulteriori, o apologie a credinței creștine contra atacurilor păgâne.
Literatura pseudo-clementină	Sec. al III-lea	Un set de <i>Omilii</i> și relatări biografice (<i>Recunoașteri</i>) despre Clement Romanul (autorul probabil al acestora), care își descrie călătoriile și întovărirea cu Petru; adoptă o perspectivă iudeo-creștină, anti-paulină.

EPISTOLE ȘI LITERATURĂ SECUNDARĂ (*continuare*)

Titlu	Data probabilă	Cuprins
Pseudo-Tit	Sec. al V-lea	Scrisoare atribuită lui Tit, însoțitorul lui Pavel, care argumentează în favoarea unei vieți strict ascetice și se opune tuturor formelor de activitate sexuală.
Tratatul despre Înviere	A doua jumătate a sec. al II-lea	O scrisoare adresată unui creștin proto-ortodox, Rheginus, o explicație gnostică a morții și învierii spirituale.

FAPTE

Titlu	Data probabilă	Cuprins
Faptele lui Ioan	A doua jumătate a sec. al II-lea	O relatare episodică a activităților misionare și a faptelor miraculoase ale ucenicului lui Isus, Ioan, fiul lui Zevedeu, misionar la Efes.
Faptele lui Pavel	Sfârșitul sec. al II-lea	Un text compozit despre activitățile misionare și faptele miraculoase ale apostolului Pavel; include Faptele Teclei și 3 Corinteni.
Faptele lui Petru	Sfârșitul sec. al II-lea	O relatare a activităților misionare ale apostolului Petru, în special a biruinței miraculoase asupra adversarului său eretic, Simon Magul.
Faptele lui Pilat	A doua jumătate a sec. al II-lea	Relatarea procesului lui Isus, care-l exonerează pe Pilat de orice răspundere și arată superioritatea lui Isus față de zeii păgâni.

FAPTE (*continuare*)

Titlu	Data probabilă	Cuprins
Faptele Tecei	Sfârșitul sec. al II-lea	O relatare a convertirii, persecuțiilor și evadărilor miraculoase ale celei mai faimoase convertite a lui Pavel.
Faptele lui Toma	Sec. al III-lea	O relatare a activităților misionare și faptelor misionare ale lui Toma, fratele lui Isus, misionar în India.

APOCALIPSE

Titlu	Data probabilă	Cuprins
Apocalipsa lui Pavel	Sec. al IV-lea	O descriere a înălțării lui Pavel la cer, unde i se arată soarta sufletelor individuale; bazată parțial pe Apocalipsa lui Petru.
Apocalipsa lui Petru	Jumătatea sec. al II-lea	O perspectivă proto-ortodoxă asupra sălaşurilor celor binecuvântați și celor osândiți, narată de apostolul Petru.
Apocalipsa (coptă) a lui Petru	Sec. al III-lea	O revelație gnostică dată lui Petru, care arată eroarea credinței proto-ortodoxe că mântuirea vine prin moartea fizică reală a lui Isus.
Primul gând în trei forme	A doua jumătate a sec. al II-lea	Document mitologic gnostic în care „Primul Gând“, prima emanație din Dumnezeu adevărat, își descrie cele trei coborâri în lume cu scopul de a le revela oamenilor cunoașterea mântuitoare.
Imnul Perlei	A doua jumătate a sec. al II-lea	Povestea unui tânăr din Răsărit trimis să răscumpere o splendidă perlă de la un balaur din Egipt; uneori socotită o descriere gnostică a coborârii sufletului în lumea materiei.

APOCALIPSE (*continuare*)

Titlu	Data probabilă	Cuprins
Originea lumii	Sec. al III-lea	O descriere detaliată a unui mit gnostic ce explică cum au luat ființă tărâmul divin, lumea materială și oamenii, pe baza unei interpretări a primelor capitole din Geneză.
Al doilea tratat al Marelui Seth	Secolul al III-lea	O revelație gnostică ce interpretează docetic ¹ moartea lui Cristos, în opoziție explicită cu punctele de vedere proto-ortodoxe.
Cartea Secretă a lui Ioan	Jumătatea sec. al II-lea	Tratat de la Nag Hammadi care conține un mit gnostic complet al creației și răscumpărării, arătând cum au luat ființă tărâmul divin, lumea materială și oamenii.
Păstorul lui Hermas	Jumătatea sec. al II-lea	Carte proto-ortodoxă ce consemnează viziuni ale autorului, Hermas, interpretate de personaje angelice, inclusiv unul sub înfățișarea unui păstor.

1. Doctrina potrivit căreia Cristos ar fi avut un trup aparent sau alcătuit dintr-o substanță imaterială, de origine celestă (n. red.).

INTRODUCERE

Recuperarea pierderilor noastre

Cu greu ne-am putea imagina un fenomen religios mai variat decât creștinismul modern. Întâlnim misionari romano-catolici în țările în curs de dezvoltare, care se consacră sărăciei voluntare pentru binele altora, și televangheliști protestanți care conduc programe în doisprezece pași pentru garantarea succesului financiar. Există prezbiterieni din Noua Anglie și mânuitori de șerpi apalași. Găsim preoți ortodocși greci devotați serviciului liturgic închinat lui Dumnezeu, saturat cu rugăciuni rânduite, incantații și tămâie, dar și predicatori fundamentalști care văd liturghia Bisericii oficiale ca pe o invenție demonică. La fel, activiști politici metodiști hotărâți să transforme societatea și activiști pentecostali care cred că societatea se va opri brusc odată cu întoarcerea lui Isus. Alături de aceștia, mai există adepții lui David Koresh care cred că sfârșitul lumii a început deja cu evenimentele de la Waco, o împlinire a profețiilor din Apocalipsă. Bineînțeles, multe dintre aceste grupuri creștine le refuză altor grupuri calitatea de creștini.

Din cauza acestei diversități de credințe și practici și a intoleranței care decurge uneori de aici, e greu să ne dăm seama dacă ar trebui să gândim creștinismul ca pe un singur fenomen sau ca pe mai multe fenomene, dacă ar trebui să vorbim despre creștinism sau creștinisme.

Ce poate fi mai variat decât acest fenomen pestriț, creștinismul în lumea modernă? De fapt, s-ar putea să existe un răspuns: creștinismul în lumea antică. După cum au ajuns să înțeleagă istoricii, pe parcursul primelor trei veacuri creștine practicile

și credințele celor care își spuneau creștini erau atât de variate, încât, în comparație cu ele, deosebirile dintre romano-catolici, bapțiști primari și adventiști pălesc.

Majoritatea acestor forme antice de creștinism sunt necunoscute oamenilor din lumea de astăzi, fiindcă la un moment dat au fost reformate sau exterminate. Drept rezultat, textele sacre pe care unii creștini antici le utilizau în susținerea propriilor perspective religioase au fost proscrise, distruse ori uitate și s-au pierdut într-un fel sau altul. Multe dintre aceste texte se pretindeau scrise de cei mai apropiați ucenici ai lui Isus. Oponenții acestor texte susțineau că fuseseră falsificate.

VARIETĂȚILE CREȘTINISMULUI ANTIC

Vasta diversitate a creștinismului se poate vedea în primul rând în credințele teologice adoptate de cei care se considerau adepți ai lui Isus. În secolele al II-lea și al III-lea existau, bineînțeles, creștini care credeau într-un singur Dumnezeu. Însă existau și alții, care insistau că există doi. Unii spuneau că sunt treizeci. Alții susțineau că sunt 365.

În secolele al II-lea și al III-lea existau creștini care credeau că Dumnezeu a creat lumea. Alții credeau că lumea a fost creată de o divinitate subordonată și ignorantă. (Altfel de ce ar fi lumea plină de atâtea nenorociri și greutăți?) Alți creștini credeau că lucrurile stau mai rău, că lumea e o greșeală cosmică și că a fost creată de o divinitate răuvoitoare ca temniță în care să-i închidă pe oameni și să-i supună durerii și suferinței.

În secolele al II-lea și al III-lea existau creștini care credeau că Scriptura iudaică (Vechiul Testament) a fost inspirată de singurul Dumnezeu adevărat. Alții credeau că a fost inspirată de Dumnezeul evreilor, care nu era singurul Dumnezeu adevărat. Alții credeau că a fost inspirată de o zeitățe rea. Alții credeau că nu era inspirată.

În secolele al II-lea și al III-lea existau creștini care credeau că Isus era divin și totodată uman, Dumnezeu și om. Alți creștini susțineau că era în întregime divin și deloc uman. (Pentru ei, divinitatea și omenitatea reprezentau entități disproporționate: Dumnezeu nu poate fi om, la fel cum omul nu poate fi piatră). Alții insistau că Isus a fost un om deplin, alcătuit din carne și oase, adoptat ca fiu de către Dumnezeu, dar că Isus însuși nu era divin. Alți creștini susțineau că în Isus Cristos se găseau două ființe: un om deplin din carne și oase, numit Isus, alături de o făptură în întregime divină, Cristos, care a sălășluit temporar în trupul lui Isus pe durata activității sale și a ieșit din el înaintea morții, inspirându-i învățăturile și minunile, dar ocolind suferința ce a urmat.

În secolele al II-lea și al III-lea existau creștini care credeau că moartea lui Isus a înfăptuit mântuirea lumii. Însă alți creștini credeau că moartea lui Isus n-a avut nici o legătură cu mântuirea lumii. În acest timp, alți creștini ziceau că Isus n-a murit deloc.

Cum am putea să considerăm creștine unele dintre aceste perspective? Sau, ca să punem întrebarea altfel, cum puteau niște indivizi care se considerau creștini să aibă astfel de perspective? De ce nu-și cercetau Scripturile ca să vadă că nu există 365 de dumnezei sau că Dumnezeul adevărat a creat lumea, ori că Isus a murit? De ce nu citeau pur și simplu Noul Testament?

Fiindcă nu exista un Nou Testament. Fără îndoială, cărțile care au fost colectate la un moment dat și au format Noul Testament fuseseră scrise deja în secolul al II-lea. Cu toate acestea, nu fuseseră încă adunate într-un canon scripturar larg recunoscut și înzestrat cu autoritate.¹ Mai existau și alte cărți scrise, cu origini la fel de impresionante – alte Evanghelii, Fapte, Epistole și Apocalipse care se pretindeau scrise de apostolii pământești ai lui Isus.

1. Termenul canon vine dintr-un cuvânt grecesc care înseamnă „nuia/vergea de măsurat“ sau „margină dreaptă“. A ajuns să desemneze un „standard“, iar apoi o „colecție standard de scrieri“.